

УДК 37.037

ТРАДИЦІЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ

Алі Шкофа Касім

В статті розглядаються різні позиції щодо визначення поняття „традиції”. На основі аналізу наукової літератури визначається зміст і структура категорії: „традицій сімейного виховання”. Визначаються головні соціально-психологічні ролі-образи, що складаються у психіці людини у процесі життя в родинному колі і віддзеркалюються у традиційних нормах та моделях дій і поведінки.

***Ключові слова:** традиція, традиції сімейного виховання, соціально-психологічні ролі-образи як віддзеркалення традиційних уявлень людей про норми і правила сімейного життя.*

В сучасній Україні продовжується пошук орієнтирів для освітянської і виховної роботи, саме у цьому аспекті проблема вивчення традиції сімейного виховання в Україні, визначення головних традиційних сенсів і цінностей виховування дітей у родинному колі набувають своєї актуальності. Визначення традиції сімейного виховання в Україні включає виокремлення його головних смислових ознак, а саме: а) виявлення того, що ми розуміємо під словом „традиції”; б) визначення і розкриття структури та змісту категорії „традиції сімейного виховання”. Вирішення цих питань і є завданням нашої публікації.

Отже, слово „традиція” має латинське походження [traditio] – 1) передача, усний переказ історичного матеріалу; 2) звичай, порядок, правила поведінки, перехідні від покоління до покоління [1.]. Традиції це „міцно усталені, успадковані від попередніх поколінь звичаї, зразки дій, вчинків” [2.]. У словнику В. Даля традиції визначаються як „переказ, все, що усно перейшло від одного покоління на інше” [3.]. У короткому словнику іноземних слів, складеному С. М. Локшиною, „традиція” [від латинського traditio – передача, переказ] – визначається як звичаї, норми поведінки і т.п., що історично склалися і передаються з покоління до покоління; усталений порядок будь-чого [4.]. У словнику іноземних слів „традиційний” визначається як такий, що заснований на традиції; перейшовший по переказу, що передається з покоління у покоління; здавна звичний [5.].

Сучасні погляди щодо цієї категорії вказують на те, що традиція – це перш за все те, що не створено індивідом чи не є продуктом його власного творчого уявлення, те, що йому не належить, будучи переданим кимось ззовні. Для повсякденної свідомості епохи модерну слово "традиція" асоціюється в першу чергу з тим, що пов'язано з минулим, втратило новизну і в силу цього протистоїть розвитку і оновленню, що само по собі незмінне, символізує стабільність аж до застою, позбавляє від необхідності осмислювати ситуацію і приймати рішення [6].

У парадигмі прогресизму традиція – це те, що врешті решт відступає під натиском нового, це приречене і історично відносне (І. Н. Полонська). Таке розуміння проглядається у багатьох, зовсім різних авторів (Е. Абрамян, С. Арутюнов, Ю. Давидов, А. Першиц, А. Шушарін і О. Шушаріна тощо). Значний внесок в розвиток таких уявлень про суть традиції зроблено представниками російської школи традиціоналізму, що склалася в останні десятиліття (В. Арсеньєв, О. Дугін, Р. Джемаль, Є. Головін, А. Малер, М. Стефанов, Т. Фадєєва, В. Штепа та ін.) Отже, стан наукової розробленості проблематики, пов'язаної з традицією, можна визначити як неоднозначний.

Ми вважаємо, що залишається необхідним пошук комплексного дослідження традиції в її сутнісному, функціональному і культурологічному аспектах. Таке дослідження було проведено російським вченим І. Н. Полонською. Авторка визначає традицію як *механізм і засіб підтримки соціокультурної спадкоємності*. При цьому вона підкреслює, що традиція – це своєрідна сполучна ланка між соціальним і екзистенціальним рівнями людського буття. Традиція несе у собі і певну форму соціального життя, і проникає у найінтимніші глибини внутрішнього життя особистості, надаючи їй структуру і наділяючи змістом. Головна соціокультурна функція традиції полягає у тому, що традиція пропонує дієвий шлях формування особистої ідентичності на основі актуалізації і пробудження прихованих архетипічних структур – це шлях прямої трансляції знання і моделей дії та поведінки від вчителя до учня [7].

При цьому, наголошує І. Н. Полонська, це не просто передача знання: у традиційній культурі наділення духовного учителя якостями і статусом батька учня зв'язується фактично з передачею від учителя до учня ядра певної особистої ідентичності. Відтворення соціокультурних моделей в традиційній культурі, підкреслює автор, здійснюється на основі

передачі «від особи до особи». Так досягається трансісторичність традиційної культури: передача від особи до особи забезпечує максимально повне відтворення і духовно-культурних характеристик особи учителя, і загального культурного контексту, що не перемагається часом [7]. Якщо подивитися з цих позицій на традиції сімейного виховання в Україні, то стає зрозумілим їхнє визначальне значення для збереження і відтворення головних соціокультурних смислів людського життя у родині, для спрямування особистості у процесі соціокультурного самовизначення, самоусвідомлення, ідентифікації. За твердженням науковця, досягнення індивідуалізації – це результат стратегії цілеспрямованої структуризації особистості, здійснюваної в рамках живої культурної традиції [7].

Отже, відповідно до вищезазначеного, ми розуміємо соціокультурну традицію як феномен людського життя, який, з одного боку, є об'єктивним носієм соціально значущих знань і моделей дії і поведінки, а з іншого – стає надбанням окремої особистості і проявляється у виді її актуалізованих архетипічних структур. При цьому, якщо розкривати структуру категорії „соціокультурна традиція”, то ми розуміємо її як сукупність трьох взаємопов'язаних сторін, а саме: змістовної, процесуальної, ціннісної (сакральної).

За змістом вона включає знання, моделі дії і поведінки, які відповідають певним образам, що означають конкретні соціальні ролі (персони). Ця сторона традиції виявляється у тому, що у соціумі існують конкретні і обов'язкові вимоги до відповідних соціальних ролей-образів (архетипів). Кожна людина, член даної традиційної соціокультурної спільноти, намагається бути відповідною у своїх вчинках, прагненнях, цінностях до тієї соціальної ролі, до того образу, який є для неї ключовим, таким, що включається у структуру власної особистості і є наповненим особистісним смислом. Але при цьому, наявність різних соціальних ролей не виключає „необхідність інтеграції усіх персон у рамках єдиної особистості, бо мова йде про досягнення єдності і цілісності роздрібнених частин внутрішнього „Я” [7].

Традиція має і *процесуальну* (дієву, динамічну) складову, яка виявляється саме у *процесі* взаємодії членів родини як у процесі *передачі* знань та моделей поведінки від старших до молодших, так і у процесі *сприйняття* молодшими цих знань та моделей дії та поведінки. Саме традиція надає *шлях* формуванню особистісної ідентичності на основі *актуалізації і пробудження* прихованих архетипічних структур певної

особистості шляхом *трансляції* знання і моделей дії і поведінки від учителя до учня, від батьків до дітей [7]. Але цей процес може проходити як на свідомому рівні, так і на підсвідомому.

Ціннісна складова категорії „соціокультурна традиція” пов’язана з тим, що в основі генезису культури лежить досвід сакрального і потреба людини у шануванні абсолютної, граничної цінності, що входить у структуру свідомості (Р. Отто). К. Юнг локалізує потребу у взаємодії з сакральним на рівні трансперсонального несвідомого, де проступає архетепічний образ абсолютної цінності, символу сакрального. Інші психологи стверджують, що потреба у сакральному може бути або свідомою, або підсвідомою. Людина може існувати і відтворювати власну особисту ідентичність лише співставляючи себе з цінностями як з „власними цінностями” [7]. Висновок сучасної соціальної філософії полягає у тому, що принципом існування традиції є її концентрація навколо сакральних цінностей. Саме ці сакральні цінності, які ми розуміємо як репрезентацію у життєвому світі людини граничного онтологічного блага, – і є ядром її ідентичності. І. Н. Полонська, наприклад, стверджує: „Найбільш значущими і загальними для людської ментальності є соціокультурні символи, які створюють і відповідні архетипи. Архетипи є надзвичайно змістовними, надзначущими вузловими структурами. Людина традиційного суспільства і культури перебуває в абсолютному полоні цих образів, які неподільно володіють її свідомістю” [7, с. 42].

Наведемо перелік соціально значущих ролей-образів, що (за даними психологічної науки та соціальної психології, соціальної філософії) існують у психіці людини і є результатом свідомого або підсвідомого засвоєння соціокультурних традицій сімейного виховання.

За теорією ролей (Д. Андерсен, Е. Берн, В. Каппоні, Т. Новак, У. Річардсон, Т. Харріс та ін.) усі реакції людини на дії і вчинки інших людей можна класифікувати як такі, що йдуть від свідомої або несвідомої позиції, яка віддзеркалює певний соціально обумовлений роль-образ, що міститься у структурі особистості. Так, Е. Берн, засновник трансактного аналізу, визначає у структурі особистості три складові: „Батько”, „Дорослий”, „Дитина” [8].

При цьому складова „Я” особистості, яку науковці визначили як „Батько” містить у собі інформацію, що передається з покоління до покоління у формі досвіду, народної мудрості, яка висловлюється у формі

прислів'їв, приказок, міфів та висловів. Ця складова особистості містить сукупність норм, наданих нам ззовні, і які людина сприймає як певну незмінну даність. У різних життєвих ситуаціях „Батько” людина реагує і „поводиться” так само, як поводитися її вихователі [9, с. 22].

Наступною роллю-образом у складі особистісного „Я” психологи визначають позицію „Дитина”, яка природно пов'язана з позицією „Батько” і є її антиподом. Ця роль-образ відповідає за спонтанність, творчість, активність, інтимність, безпосередність, відвертість у реакціях і поведінці людини. Вона є відповідною до тих станів психіки, які людина переживала у дитинстві, і які закріпилися у її підсвідомості як реакції на зовнішні стимули. „Слухняна дитина” дотримується тих норм і правил, які висуває і висловлює „Батько” [9, с. 22].

Ще однією складовою особистості є стан, який психологи визначають як „Дорослий” [8; 9]. „Дорослий” – це стан свідомості і зразки поведінки, які йому відповідають. Він характеризується тим, що є ніби комп'ютером з обробки даних. Одна з найважливіших функцій „Дорослого” полягає у вивченні даних „Батько”, в оцінці їхньої відповідності вимогам реального сьогодення, в оцінці їхньої правильності, а потім у прийнятті рішення про їхнє прийняття або відкидання. Також – в оцінці даних „Дитя” щодо їхньої відповідності даному моменту. Друга функція – в обробці та оцінці даних реальності і прогностуванні можливих наслідків [10, с. 45].

Отже, за твердженням психологічної науки, свідомість людей складається з декількох станів „Я” – „Батько”, „Дитя”, „Дорослий”, які за сутнісною характеристикою і наочними зразками поведінки є фіксованими емоційними установками, головними життєвими позиціями людини, актуальними ролями-образами. А *актуалізація і пробудження* підсвідомих архетипічних структур (установок, позицій, ролей-образів) відбуваються у процесі *усвідомлення, дієвої практики та переживання*. З цих процесів і складається шлях трансляції *традицій* – соціально значущого знання і моделей дії та поведінки від дорослих до молодших, від батьків до дітей, від учителя до учня.

Таким чином, розуміння традиції як соціокультурного феномена у єдності змістовної, процесуальної, ціннісної сторін відкриває дієвий шлях формування особистісної ідентичності на основі: 1) *усвідомлення змісту* традиційних норм, вимог щодо моделей дії і поведінки, які суспільство чи соціальна група висуває до різних соціальних ролей людини; 2) *організації*

діяльності і поведінки дитини у відповідності до усвідомленого змісту отриманих знань про традиційні моделі дії і поведінки; 3) *переживання* цінності отриманого знання і моделі дії чи поведінки як особисто „моєї” цінності, як основи власної ідентичності, як „граничного онтологічного блага”.

Таким чином, ми визначилися щодо структури і змісту категорії „традиція”. Постає завдання з’ясувати, що саме ми розуміємо під поняттям: „традиції сімейного виховання”. За своєю структурою воно ідентичне базовій категорії і має змістовну, процесуальну (дієву) і ціннісну складові.

Змістовна складова представлена явними (усвідомленими) чи неявними знаннями, тими, що не є усвідомленими, але впливають на поведінку (Р. Стернберг). Ці знання стосуються традиційних дій і моделей поведінки, які відповідають традиційним уявленням про певні соціальні ролі-образи, що актуалізуються і розвиваються у родинному житті людини. Наприклад: „батьки – батько, мати”, „діти – донька, син”, „брати”, „сестри”, „родичи”, „чоловік”, „жінка”, „хазяїн”, „хазяйка”, „кохана”, „коханий” тощо. Проведений нами аналіз психологічної літератури дозволив визначити, що традиційні соціально значущі ролі-образи, які актуалізуються і розвиваються у психіці людини у сімейному колі, у родинному існуванні поділяються за змістом: 1) на гендерні за своїм характером ролі, а саме: жіночі та чоловічі; 2) на вікові, а саме: старші, ті, що дотримуються, транслюють і висувають вимоги (соціально-психологічна позиція, роль-образ „Батько”) та молодші, – ті, що мають підкорятися, виконувати вимоги (соціально-психологічна позиція, роль-образ „Дитя”). А також на ті, що поділяються за *характером їх сприйняття* членами родини як соціальної групи: а) позитивні за своїм характером, б) негативні за своїм характером. Позитивні – це ті ролі-образи, що підлягають наслідуванню, схвалювані у соціумі. Негативні – це ті, яких треба уникати у власних діях і поведінці, які за традиціями сімейного виховання є забороненими.

наведемо виявлений з психолого-педагогічної літератури перелік ролей-образів, які актуалізуються і розвиваються у процесі сімейного життя і виховання у формі таблиці.

Таблиця 1

Гендерні за характером ролі (жіночі, чоловічі), що актуалізуються і розвиваються у процесі родинного життя і сімейного виховання

Позитивні		Негативні	
жіночі	чоловічі	жіночі	чоловічі
„чесна жінка”	„справжній чоловік”	„чоловік у спідниці”	„як баба”
„вірна дружина”	„одружений”	„таку дружину мати – горя зазнати”	„краще ніякого, ніж такого”
„турботлива, любяча мати”	„рідний батько”	„мати - собаці віддати”, „не мати, а мачуха”	„що є батько, що ні”
„гарна хазяйка”	„гарний хазяїн”	„погана хазяйка”	„поганий хазяїн”

Таблиця 2

Вікові за характером ролі-образи (старші, молодші), що актуалізуються і розвиваються у процесі родинного життя і сімейного виховання

Позитивні		Негативні	
старші	молодші	старші	молодші
турботливі „дідусь”, „бабуся”, „батько”, „мати”	добрі „онука”, „дитина”, „донька”, „син”,	„старий, а гірше за малого”	„молодий та ранній”
„стара людина, доросла людина, що користуються загальною повагою”	„молода людина” „юнаки”, „дівчата”	„старий та нудний” „невдаха”, „безвідповідальний...”	„зелений”, „нерозумний”
„старший у родині, до якого усі прислухаються”	„молодший, якого усі люблять, а він поважає старших”	„безпорадний”, „ганчірка”	„мале та дурне”
„старший брат – захисник і приклад для молодших”	„молодший брат – наслідує гарний приклад старшого”	„правопорушник”, „такий, що доброму не навчить”	„і в кого він такий удався, не дитина, а біда!”
„старша сестра - помічниця матері і нянька для малечі”	„молодша сестра - наслідує гарний приклад старшої”	„така, що доброму не навчить”	„в кого вона така уродилася - відірви і викинь”

За твердженням представників психологічної науки, позитивні (як і негативні) соціально-психологічні ролі-образи складаються у людини в перші роки її життя у сімейному колі як емоційні установки, засвоюються як незаперечні соціокультурні норми дії і поведінки, а потім розвиваються і відтворюються як результат свідомого вибору вже у житті дорослої людини. Так, наприклад, структура особистості дорослої жінки складається з таких ролей-образів „Я” за гендерно-віковими ознаками – Дівчинка (Дитя), Жінка (Дорослий), Мати (як „Батько”), Стара чи Бабуся, Хазяйка.

Відповідно і структура особистості чоловіка складається з ролей-образів, що виникли і розвинулися у процесі життя у сімейному колі: Хлопець (Дитя), Юнак, Чоловік (Дорослий), Батько, Старий чи Дідусь, Хазяїн. Якщо дитина у сім’ї не одна, виникають відповідно і ролі Сестра або Брат, при цьому відрізняють ролі Старших Братів або Сестер і Молодших Братів або Сестер [11, с. 85 – 105].

Традиції сімейного виховання за своїм змістом віддзеркалюють норми і моделі поведінки щодо кожної з цих ролей. А саме: „Коли я виросту, я буду, як мама...” – твердить дівчинка. „Коли я виросту, я буду, як тато...” – твердить хлопчик.

Процесуальна (дієва) складова традицій сімейного виховання складається з досвіду поводження і поведінки, які людина отримує в дитинстві і відтворює у процесі дорослого життя. Цей досвід дії і поведінки може включати виконання певних звичаїв, обрядів, ритуалів і інших зразків дії і поведінки, які дитина отримує у процесі взаємодії з дорослими членами родини. Наприклад, традиційно вважається, що плакати може дівчинка, бо вона майбутня жінка, а хлопчик плакати не може, бо він майбутній чоловік: „Не плач, ти ж чоловік!” – кажуть дорослі дитині і хлопець робить надзусилля, щоб утримати сльози.

Ціннісна складова традицій сімейного виховання створюється з того позитивного ставлення до знань норм, зразків дії і поведінки, власного досвіду відповідного поводження, які людина відчуває і усвідомлює як „цінність для мене”. Саме ціннісна складова є тим механізмом, який мотивує людину дотримуватися традицій сімейного виховання, наслідувати їм.

Таким чином, традиції сімейного виховання — це такий спосіб буття у родині, завдяки якому відтворюються елементи соціальної і

культурної спадщини, забезпечується спадкоємність досвіду поколінь, часів і епох.

Традиції сімейного виховання включають увесь комплекс соціально значущих норм поведінки, форм свідомості і моделей поведінки, які відчуваються людиною як „цінність для мене” і засвоюються, усвідомлюються, переживаються і відтворюються у родинному колі у процесі сімейного життя. Вони характеризують мету, завдання, зміст, способи, засоби і результати свідомого чи підсвідомого впливу старших членів родини на молодших, характерних для певного суспільства, чи соціальної групи. Вони віддзеркалюють зв'язок сьогодення з минулим, точніше, ступінь залежності сучасного покоління від минулого, прихильність до нього.

У змістовно-ціннісному плані традиції сімейного виховання акумулюють у собі соціально значущу певну систему норм, звичаїв і світоглядних установок, характерних для сім'ї як соціальної групи, для сімейних стосунків. При цьому змістовна складова представлена явними (усвідомленими) чи неявними знаннями щодо традиційних норм, дій і моделей поведінки, які відповідають традиційним уявленням про певні соціальні ролі-образи, що актуалізуються і розвиваються у родинному житті. А ціннісна складова традицій сімейного виховання створюється з того позитивного ставлення до цих знань норм, зразків дії і поведінки, власного досвіду відповідного поведінки, які людина відчуває і усвідомлює як „цінність для мене”.

У процесуальному плані традиції сімейного виховання виступають посередником між сучасністю і минулим, механізмом зберігання і передачі зразків, прийомів і навичок діяльності, поведінки, стосунків у сім'ї, які явочним порядком входять в реальне життя людей і не потребують якогось особливого обґрунтування і визнання. Передача здійснюється за допомогою багаторазового повтору і тиражування традиційних дій і стосунків (звичаї), церемоній і обрядів (ритуал), застосування символічних текстів і знаків (фольклор, прислів'я, сакральні тексти, казки), у яких відтворюються соціально визнані і схвалювані архетипічні ролі-образи, що актуалізують відповідні ролі-образи і у психіці людини.

Отже, традиції сімейного виховання відіграють роль могутнього засобу стабілізації суспільних стосунків; акцентують увагу на історичних подіях певного народу; зберігають і передають прийдешнім поколінням досягнення матеріальної та духовної культури; сприяють розвитку

самосвідомості, вихованню національної гідності. При цьому доведено, що кожне покоління входить у життя через соціалізацію та виховання у першу чергу на засадах традицій сімейного виховання.

Література

1. Словарь иностранных слов /Словарь иностранных слов под ред. И. В. Лёхина и проф. Ф. Н. Петрова : издание пятое стереотипное. – Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей. – Москва, 1955. – 856 с.
2. Энциклопедический словарь / Энциклопедический словарь. Главный редактор Б. А. Введенский – Т. 3. – Государственное научное издательство „Большая советская энциклопедия”. – Москва, 1955. – 744 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / Владимир Даль. Толковый словарь... - Т. IV (Р – В), Государственное издательство иностранных и национальных словарей. – Москва, 1955. – 683 с.
4. Краткий словарь иностранных слов / Составитель С. М. Локшина. – Издание пятое, стереотипное. – Из-во „Русский язык”. – Москва, 1977. – 351 с.)
5. Словарь иностранных слов /Словарь иностранных слов под ред. И. В. Лёхина и проф. Ф. Н. Петрова, издание пятое стереотипное. – Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей. – Москва, 1955. – 856 с.)
6. Традиція. Точка доступу <http://znaimo.com.ua/Традиція>
7. Полонская И. Н. Социокультурная традиция : онтология и динамика / Ирина Нисоновна Полонская : Автореф. дис... доктора фил. наук : 09.00.01. – Рост. н/Д. – 2006. – 55 с. Точка доступу: http://www.dissers.info/abstract_211545.html
8. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия / Эрик Берн. Трансакционный анализ и психотерапия. Пер. с англ. – СПб, из-во „Братство”, 1992. – 224 с.
9. В. Каппони, Т. Новак. Сам себе Взрослый, Ребёнок и Родитель / Вера Каппони, Томаш Новак. Сам себе ... Перевод с чешского – А.В. Агарков. – С. - Петербург. – 1995. – 188с.
10. Харрис Т. А. Я о'кей – Вы о'кей / Томас А. Харрис. Я о'кей – Вы о'кей / Пер. с англ. – Фонд ментального здоровья. – Красноярск, 1993. – 228с.
11. Ричардсон Рональд У. Силы семейных уз : Руководство по психотерапии в помощь семье /Рональд У. Ричардсон. Силы семейных уз. – Пер. с англ. – СПб., 1994. – 136 с.

ТРАДИЦІЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ

Али Шкофа Касим

В статье рассматриваются различные позиции относительно определения понятия „традиции”. На основе анализа научной литературы определяется содержание и структура категории: „традиции семейного воспитания”. Определяются главные социально психологические роли-образы, которые

складаються в психіці людини в процесі життя в сімейному колі і відображаються в традиційних нормах і моделях дій і поведінки.

Ключевые слова: традиція, традиції сімейного виховання, соціально-психологічні ролі-образи як відображення традиційних представлень людей про норми і правила сімейного життя.

TRADITIONS OF FAMILY EDUCATION AS SOCIO-CULTURAL PHENOMENON: CONTENT AND STRUCTURE OF CONCEPT

Ali Shkofa Qasim

In the article different positions on determination of concept „traditions” are examined. On the basis of analysis of scientific literature the content and structure of the category "traditions of family education" is defined. Main social and psychological roles-images that are formed in the psyche of the person in family circle and are reflected in traditional norms and models of actions and behavior.

Keywords: traditions, traditions of family education, social and cultural roles and images as reflection of traditional views of people about norms and rules of family life.

Шкофа Касім Алі - аспірантка кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна, Ірак)

Ali Shkofa Qasim – Aspirant of the Chair of Pedagogics of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Luhans'k, Ukraine, Iraq)

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка О. П. Песоцька

Reviewer – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professir of Social Work of Luhans'k Taras Shevchenko National University O.P.Pesots'ka

УДК 37.037

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСКИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

Д. В. Алфімов

У статті розкривається процес створення виховного простору щодо розвитку лідерських якостей учнів у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: виховний простір, виховне середовище, виховна система.